

LUND UNIVERSITY

Mangani

Tarzan och de stora apornas språk

Malm, Thomas

2016

Document Version:
Annan version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Malm, T. (2016). *Mangani: Tarzan och de stora apornas språk*.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Mangani

Tarzan och de stora apornas språk

Yato-nala Tarzan-ul-Mangani. Yato-nala Kala, kalu-ul-Tarzan.

Må alla respektera Tarzan av Mangani och Kala, hans moder.

John Clayton, lord Greystoke

Alltihop började en natt i Chicago år 1911. Edgar Rice Burroughs låg sömnlös och fantiserade kring ärftlighetens betydelse för en människas utveckling och framgång. Skulle ett barn som växt upp bland människoapor helt och hållet bli som dem ifråga om beteende och tankevärld eller på grund av medfödda egenskaper höja sig över det vilda urtillståndet? Gick det alls att tänka och kommunicera på ett *språk*, när man växt upp som människoapa? Idén till en sällsam berättelse började ta form, och resten är en av världslitteraturens största framgångssagor.

Den 36-årige Burroughs eget liv hade dittills varit all annat än kantat av framgångar. Han var tvärtom en rätt misslyckad mångsysslare med stora svårigheter att försörja hustru och barn, senast såsom försäljningsagent för pennvässare. Hur många beställningar på sådana han lyckades få under sin korta tid i branschen förtäljer inte historien. Sin egen penna måste han i alla fall ha hållit vässad, för efter den sömnlösa natten dröjde det inte länge innan *All-Story Magazine* fick ta del av ett manus som han skrivit för hand på baksidan av gamla brev och diverse papperslappar. *Tarzan of the Apes*, löd rubriken.

I oktobernumret 1912 mötte läsarna för första gången mannen som växt upp bland "de stora aporna" i urskogen. Hans biologiske far var en engelsk lord som efter ett myteri 1888 blivit strandsatt på en öde västafrikansk kust tillsammans med sin hustru. Där byggde de en hydda, och det var i den deras son kom till världen. Ett år senare dog modern, och strax därpå bröt sig apornas ledarhane, Kerchak, in i hyddan där han dräpte den sörjande änklingen. Kala, en hona i Kerchaks "stam" som nyligen förlorat sin egen unge, tog hand om det gråtande barnet i vaggan. Pojken fick namnet *Tarzan*, vilket betydde "Vitskinn" på de stora apornas språk, och genom sin smidighet, överlägsna intelligens, nobla läggning samt förmåga att hantera en kniv, som han funnit under ett besök i hyddan, blev han med tiden deras nye "konung". Omslaget visade honom i kamp med ett lejon just innan han skulle utdela det dödande knivhugget och därefter utstöta segerskriet. Här väntade rafflande läsning för den som kunde punga ut med blygsamma 15 cent.

Året innan hade Burroughs, som upptäckt sin skrivtalang under arbetet på en reklambyrå, debuterat som författare i samma äventyrstidning med en science fictionhistoria om en prinsessa på Mars. För den hade han kvitterat ut 400 dollar men samtidigt varit förutseende nog att stryka över något som stod skrivet på checken: "För alla rättigheter." Kanske var filminspelningar något som kunde ge extra klirr i kassan, tänkte han och resonerade på samma sätt om Tarzan. Det var ett lyckosamt drag. *Tarzan of the Apes* blev en omedelbar succé som han snart följde upp med *The Return of Tarzan* – även den en stor framgång som gav honom 1 000 dollar i honorar. Ett par år senare utkom den första berättelsen om Tarzan i bokform, och 1918 var det dags för honom att dunka sig i bröstet på filmduken.

Radioprogram, tuggummi, baddräkter, sällskapsspel, skivor, kaffe och mycket annat producerades under de kommande decennierna med det registrerade varumärket Tarzan som gemensam nämnare. Vid sin bortgång 1950 hade Burroughs hunnit skriva 91 äventyrsromaner, varav 26 om Tarzan, som översatts till dussintals språk. Royalties strömmade in

från alla världens hörn till det familjebolag han grundat och vars högkvarter låg i ett område i Los Angeles som fått namnet Tarzana. Enbart från tecknade serier, fritt baserade på hans berättelser, lär han vid mitten av 30-talet ha tjänat bortåt 5 000 dollar i månaden.

Flera generationer av läsare blev genom Burroughs och serietecknarnas försorg bekanta med *mangani* (man-gani), som de stora aporna och deras språk kallades. Med tanke på att böckerna såldes i miljonupplagor och att hundratals tidningar publicerade serierna när Tarzan från 30- till 60-talet var som mest populär, bör åtminstone några manganiord ha varit så väl kända internationellt att man nästan skulle kunna tala om ett världsspråk – om än med primitivare förtecken än hos esperanto.

Mangani var i alla händelser *mitt* andra språk. Innan jag exempelvis kunde säga "Se upp, jag dödar!" på engelska visste jag att det hette "*Kreegah, bundolo!*" på mangani. Det var en fras som man uppenbarligen hade nytta av att känna till i den *kambo*, djungel, där faran aldrig var långt borta. Som liten grabb var jag övertygad om att det någonstans i Afrika levde människoapor som talade detta språk och höll dansfesten *Dum-Dum* i månskenet. Men så hade också Burroughs själv inlett *Tarzan, apornas son* – som *Tarzan of the Apes* fått heta i svensk översättning – med att uppge att han till sitt förfogande haft "skriftliga bevis, gamla brev och dokument från den brittiska kolonialstyrelsen".

"Tror man inte på berättelsen, måste man åtminstone hålla med mig om att den är otroligt intressant och spännande", skrev han. Det tyckte jag fortfarande att jag kunde instämma i när jag inför hundraårsjubiléet 2012 plockade fram några av mina väl tummade gamla böcker, tidningar och seriealbum om Tarzan för att läsa dem med tvärvetenskapligt sökande ögon. Jag insåg snart att det fanns åtskilligt att fundera över beträffande det konstgjorda och numera ganska bortglömda språk som Burroughs konstruerade, eller enligt egen utsago *re-konstruerade*, med hjälp av sin informant John Clayton, lord Greystoke – mera känd som Tarzan. Som jag ska visa återspeglar detta språk inte bara de stora apornas förmodade världsbild, utan i lika hög grad den som Burroughs och

många i hans samtid hade. Kanske kan det även ge oss tankeställare om hur de första talande urmänniskorna kan ha uttryckt sig.

*

Burroughs var en författare av det slag som skrev vad han själv skulle ha velat läsa – och för att undfly fattigdomen, som han själv sade. När han hittade på mangani hade han förmodligen inga djupare ambitioner än att erbjuda en stunds djungelstämning förstärkt med ett och annat ord som lät allmänt exotiskt. Utan att själv ha satt sin fot i urskogen sökte han inspiration i kiosklitteraturens inte alltför sannfärdiga skildringar av tropiska miljöer, och även i hjältemodiga upptäckts- och forskningsresenärers redogörelser. *In Darkest Africa* (1890) av Henry Morton Stanley har särskilt nämnts i sammanhanget, och där som i otaliga Tarzanäventyr hade hjälten en sällsynt förmåga att få sin väg genom vildmarken korsad av kannibaler med filade tänder.

Vad som gör läsningen så speciell när det gäller Burroughs böcker, och än mer serierna som baserats på dessa, är dock inte i första hand de faror som skildras i form av människoätare och vilddjur, eller för den delen en *femme fatale* som drottning La av Opar, utan att framställningen ofta kryddas av manganiord som ger en känsla av autenticitet. Om *Numa* – hanlejonet – får man veta att "när han närmade sig den plats där han skulle lägga sig på lur för att fånga *Bara* – hjorten –, *Horta* – vildsvinet – eller något annat läckert byte, var han tyst." Och om tystanden sedan bröts, kunde man vara nästan säker på att det var av ett "*Kreegah, Tarzan bundolo!*"

För egen del var jag alltid mest fascinerad av striderna med *gimla*, krokodilerna, särskilt när de visades på filmduken. Man skulle kunna tro att sådana scener mest uppskattades av västerländska barn med dimmiga begrepp om verklighetens djungelfloder, men Tarzan verkar ha gått hem överallt och hade – för att bara ta ett prominent exempel – ett av sina stora fans i Haile Selassie, kejsare av Etiopien. Filmer om Tarzan producerades för övrigt inte bara in i Hollywood, utan det finns även minst en kinesisk version och därtill åtskilliga icke-auktoriserade filmer inspelade

under 50- och 60-talet i Indien för huvudsaklig distribution i Nigeria (!). Och i ett avlägset hörn i den indonesiskstyrda halvan av Nya Guinea lyckades en katolsk missionär ännu på 80-talet gång på gång få hela byn till kyrkan genom att med hjälp av en gammal filmprojektor visa hur Tarzan i Buster Crabbes gestalt slogs mot en krokodil – ett djur som inte utan anledning var fruktat av folket där.

Trots sådana vittnesbörd om Tarzans gränslösa popularitet, kan man förstås ändå inte komma ifrån att hela idén – den om att en vit yngling i kraft av sin medfödda intelligens och nobla läggning gör sig till djungelns härskare och vid flera tillfällen hjälper afrikaner att uppnå fred och ordning – i vår tids näsborrar luktar kolonialromantik och rasism lång väg. Men så stod också kolonialväldet på sin höjdpunkt i tropiska Afrika, när Burroughs på 1910-talet började skriva om mangani. Till det som anfördes till försvar för det bestående systemet var en utbredd uppfattning bland forskare att de svarta ifråga om utvecklingsgrad stod någonstans mellan människoapor och européer. Den kunde komma till uttryck i slutsatser som den en av dåtidens lärda drog om schimpansens ögon, nämligen att de "uppvisar de mest detaljerade likheter med negerns". I *Dyr og Mennesker*, en dansk upplaga från 1911 av djurhandlaren Carl Hagenbecks memoarer, berättas om en tysk militär som tog med sig en ung gorilla från Afrika till Europa och samtidigt två afrikanska pojkar så att den inte skulle få hemlängtan av brist på naturliga lekkamrater. Ett foto visar de tre tillsammans, och i bildtexten poängteras för säkerhets skull: "*Dyret i midten.*"

Särskilt togs kraniets och käkens form som en indikation på graden av utveckling, och helt följdriktigt presenterades Kala, Tarzans fostermor, såsom "ett pråktigt, välskapat djur med en rund, hög panna som vittnade om en högre intelligens än vanligt i hennes stam. Därför kunde hon också i vida högre grad känna moderskärlek och uppleva en moders sorg." Mindre smickrande var beskrivningen av "apkungen" Kerchak. Han hade en mycket låg och bakåtsluttande panna, ögon som var små, blodsprängda och tättsittande samt stora tunna öron. Precis som den

typiska förbrytarmänniskan, skulle den som läst kriminalantropologen Cesare Lombrosos studier från slutet av 1800-talet ha kunnat tillägga. Förbrytaren återspeglade enligt honom "de vilda instinkterna hos den primitiva mänskligheten och de lågt stående djuren. Så förklarades anatomiskt de enorma käkarna (...), de handtagsformade öronen som återfinns hos brottslingar, vildar och apor (...) [samt] önskan att inte bara utsläcka offrets liv, utan också att lemlästa kroppen, riva dess kött och dricka dess blod." Kerchak och flera av hans stamfränder var kort sagt urbusar som varken drog sig för att misshandla sina honor eller göra hackmat av sina fiender. Honorna var förresten inte så värst pacifistiska av sig de heller.

Mot denna idéhistoriska bakgrund framstår sättet på vilket afrikanerna och människoaporna skildras i böcker, serier och flertalet äldre filmer om Tarzan snarare som en regel än undantag, och man kan verkligen förstå filmmakarnas försök att modernisera honom på 60-talet. Men när han i Mike Henrys eller Ron Elys skepnad flög helikopter och med perfekt diktning kunde få ur sig repliker som "*There'll be room for everything, except your self-pity*", då kändes han inte längre som en apornas son utan som en James Bond på djungeltripp. Till skillnad från äventyrsfigurer som Bond, Batman, Fantomen och Sherlock Holmes, vilka man har lyckats få att hänga med sin tid, står Tarzan därför hopplöst fast i den koloniala eran med dess syn på människa och djur. Faktum är att det så sent som vid mitten av 1980-talet publicerades nytecknade Tarzanserier där afrikaner sinsemellan pratade de stora apornas språk, något som väl vore omöjligt idag när t.o.m. en så oförarglig karaktär som Tintin har fått se sitt politiskt inkorrekta Kongoäventyr borttaget från barnbibliotekens hyllor.

Mangani, som djurart och språk, passar på ett mycket tydligt sätt in i en tanketradition som kan härledas ända till Aristoteles och som handlar om hur alla varelser kan graderas längs en skala – en kedja, stega eller trappa – från det lägsta till det högsta och som kom att överleva långt in på 1900-talet (se min bok *Den omöjliga kedjan*, 2009). Djungelns "vilda" människor framställdes helt i linje med denna tankebild såsom primitiva

eller, som ett samtida uttryck löd: "blott ett trappsteg över djurtillståndet". Bilden man får av mangani är att de var unikt avancerade för att vara människoapor, ja, att de utgjorde trappsteget närmast under människotillståndet. Under 1800-talet och fram till Burroughs tid fördes gorillan oftare än schimpansen fram som människans närmaste släkting, och beskrivningen av mangani för onekligen tankarna till gorillor. Men de stod högre än dessa på utvecklingens tänkta trappa, och det finns fantasifulla skribenter som i dem har velat se de sista oförändrade ättlingarna till förmänniskoarten *Australopithecus robustus* – om det inte rentav rör sig om släktingar till Nordamerikas Bigfoot eller Tibets snöman.

Den första mangani Burroughs beskriver kom gående mot Tarzans skräckslagne far med väldiga blottade huggtänder och "i en till hälften upprätt ställning, samtidigt som den då och då stödde sig mot marken på sina knutna händer. En väldig människoapa som framstötte djupa strupljud omväxlande med ett lågt, dovt morrande." Hanarna kunde väga över 200 kg och bli upp till två meter långa, vilket kan låta som om de vore gorillor, men Burroughs påpekar att det är fråga om ett djur "som utmärker sig för att ha en mycket högre intelligens, en egenskap som i förening med gorillans styrka gör dessa människoapor till de mest fruktansvärda av alla." Från de mer markbundna gorillorna, som de avskydde, skilde de sig dessutom genom att trots sin kroppsstorlek kunna svinga sig från gren till gren "med samma vighet och rörlighet som sina små kusiner, markattorna." Det rörde sig alltså om en för vetenskapen okänd art, och det märkligaste med den var att den inte bara hade grymtningar och andra gutturala läten, utan ett språk.

Genom att tillmäta djuren, i detta fall människoapor, språklig förmåga sällade Burroughs sig till ett långt led av berättare. I myternas, fablernas och barnböckernas värld har djur alltid kunnat tala, och en av de författare som säkerligen inspirerat Burroughs i det avseendet var Rudyard Kipling som några år tidigare i *The Jungle Book* (*Djungelboken*) berättat om hur den indiske pojken Mowgli växte upp bland vargar. Det var i själva verket ett gammalt tema. Redan romarna hade ju sin historia

om Romulus och Remus, och särskilt under 1700-talet hade flera fall av "vilda barn" som påståtts ha levt bland vargar eller björnar diskuterats, bl.a. av Linné och Buffon. Men Burroughs bild av de talande mangani föreföll mer plausibel än den av Mowglis vargar, i all synnerhet som vetenskapsmännen i ljuset av utvecklingsläran under andra hälften av 1800-talet fastställt det nära släktskapet mellan människan och människoaporna.

Burroughs var emellertid inte heller den förste som föreställt sig att människoapor hade ett talat språk. Redan Linné hade skrivit att orangutanerna "hafwa sitt eget tungomål, det de uttala med ett wäsande i halsen". Och både i Ostindien och Västafrika sades det att apor egentligen kunde tala men höll tyst för att slippa bli satta i arbete! Riktigt så långt gick inte den amerikanske amatörforskaren Richard Lynch Garner i sina konklusioner efter att på 1890-talet ha studerat vilda schimpanser och gorillor i Gabon, men han kom fram till att de hade en sorts språk. Visserligen var det enkelt, därför att deras levnadssätt inte krävde mer komplexa tankar, men likväl var det att betrakta såsom ett språk, ansåg han. Jag vet inte om Burroughs kände till Garners arbeten, men han bekräftade i varje fall detta med bristen på behov av komplexa tankar såtillvida att samtalsämnen i manganisamhället mest verkade handla om att äta, utkämpa strider med rivaler inom gruppen eller försvara sig mot lejon och andra fiender.

Om Tarzan växt upp hos någon av de människoapor vetenskapen känner, skulle vi på rent empiriska grunder helt ha kunnat avfärda Burroughs språkkonstruktion som orimlig, för hur avancerade dessa arter än är har ingen av dem den vokabulär han presenterar och knappast heller den mentala förmåga som skulle krävas för att utveckla den. Men, som sagt, nu handlar det om en för vetenskapen helt okänd art, och vem vet då vad som är möjligt? Kanske representerade de en av de felande länkar i människans evolution som man så livligt diskuterade på Burroughs tid. Om så är fallet, och om vi alltså för en stund tar det hela

på allvar, skulle ett närmare studium av mangani kunna vara av intresse för hypoteser om hur ett tidigt talat språk kan tänkas ha varit utformat.

*

I begynnelsen var lätet – först senare kom ordet. Så kan man uttrycka det evolutionsbiologiskt. Talat språk i egentlig mening antas ha utvecklats för mellan 200 000 och 300 000 år sedan. Det är långt efter den separation mellan våra och människoapornas släktled som skedde för ungefär sex miljoner år sedan, och med tanke på det kan vi knappast förvänta oss att någon oss närstående art exempelvis skulle ha distinkta begrepp för minst 25 kroppsdelar. Men det har mangani, och det förutsätter inte bara en hög grad av intelligens utan även en specifik typ av kognition, eller mental organisation.

Språkförmågan hänger särskilt ihop med två områden i hjärnan som kallas Brocas och Wernickes centrum. Det förra styr produktionen av talat språk, och det senare analyserar de inkommande språkljuden. Hos andra djur kontrolleras rösten av strukturer som ligger under själva hjärnbarken och har äldre evolutionärt ursprung. Att mänskligt språk måste ses som något för oss artspecifikt och annat än en mera komplicerad form av djurens signalsystem har bland andra Noam Chomsky hävdad. Enligt honom är språkinläring genetiskt kodad, men inläring av det specifika språk ett barn lär sig sker i samspel mellan medfödda förutsättningar och omgivningens stimulans i de kulturspecifika riktningar som gäller för varje språk. Chomsky menar att ytliga språkskillnader kompenseras av det som är språkets djupare struktur, i vilken man anar en genetiskt kodad universell grammatik som rymmer allmänna principer och villkor för alla språk. Ett indicium på detta är att barn världen över vid ungefär samma ålder tillägnar sig det språk som talas omkring dem – och det borde ju i så fall även gälla mangani.

Bland annat har forskning visat att Brocas centrum gradvis aktiveras under människobarnets första levnadsår i takt med att barnet börjar upptäcka samband mellan handrörelser, sitt talorgan, ljud och vad som händer runt omkring. Det första levnadsåret torde alltså vara av

fundamental betydelse för en individs fortsatta utveckling av språkförmågan. I sammanhanget är det intressant att notera att både Kipling och Burroughs lät adoptionen äga rum efter det att barnen levtt ett år bland människor. När, enligt Rudyard Kiplings *Djungelboken*, vargarna finner Mowgli var denne en pojke som stod stödd mot en liten gren och nyligen lärt sig gå, och när Kala plockade upp Tarzan ur vaggan var han lite mer än ett år.

Den fortsatta historien är för Tarzans del en om mötet mellan människohjärnan och ovanligt avancerade människoapor. I själva verket framstår Tarzan som ett språkgeni, för han har inte bara mangani som modersmål, utan lär sig själv att skriva på engelska och kommer i takt med att historierna flödade från Burroughs skrivbord sedan att tala flytande engelska och franska samt diverse djungelspråk – däribland de svansförsedda folkens i det glömda landet Pal-ul-don.

Att mangani inte bara handlar om en uppsättning läten som alla individer av arten delade, oförmögna att välja ord, utan om ett språk där ord som symboler gav uttryck för föreställningar i det inre, det innebär att de stora aporna måste ha en abstraherande språkförmåga som närmar sig vår egen. De kallar till exempel arm för *wang* och ben för *zee*. Genom att sätta prefixet *b'* framför dessa ord, vilket ger betydelsen 'förlängning av', får de benämningarna på hand (*b'wang*) och fot (*b'zee*), vilket onekligen är både logiskt och jämförelsevis avancerat. Deras mest abstrakta begrepp är kanske *akut*, vilket betyder 'ljus-hål' och syftar på en öppning i lövverket såsom en metafor för 'visdom'.

Så försigkomna och välartikulerade som mangani är säkerligen inga andra av våra närmaste kända släktingar bland primaterna – schimpans, bonobo (dvärgschimpans), gorilla eller orangutan – men vad som förefaller vara ett ostrukturerat grymtande och tjattrande kan mycket väl ha en mer komplex innebörd än vad ett otränat människoöra förmår uppfatta. Hur de första orden lät i det urmänskligt förflutna, och vad de betydde, kan vi omöjligt veta, men det är väl rimligt att de var korta ljud

som fick specifik innebörd, ungefär som manganiorden *rak* (ja), *kreeg* (fara) och *po* (hungrig).

Det har visat sig att schimpanser, och även gröna markattor, har särskilda varningsrop för orm – *histah* heter det förresten på mangani, och man riktigt hör väsningen. Vid ett tillfälle gav en schimpans, som upptäckt en klase bananer, upp varningsropet för orm och fick de andra att gömma sig medan den själv sprang och roffade åt sig godsakerna. Fältstudier i Tanzania har visat att schimpanser som funnit ett träd med frukt kan bete sig mer altruistiskt och meddela andra detta genom grymtningar vars frekvens dessutom tycks kunna ge en uppfattning om hur rikligt med frukt det finns. *Ho-sopu*, 'mycket frukt', skulle en mangani säga, och *hoho-sopu* om det fanns väldigt mycket. Några sifferuppgifter har en mangani aldrig nytta av, utan klarar sig med 'inte-många' (*tand-ho*), 'många' (*ho*) eller 'många-många'.

Det verkar inte heller som om mangani bekymrar sig så värst mycket om det förflutna eller om framtiden, utan som de lyckliga naturbarn de är lever helt i nuet. Så förefaller det även att i stort sett vara med de andra människoaporna, även om de verkar kunna planera vissa nära stundande projekt gemensamt. Från Elfenbenskusten finns t.ex. en filmupptagning av hur schimpanser, återigen efter en del grymtningar, klättrar upp i varsitt träd för att omringa en röd guereza-apa som de sedan anfaller, sliter i stycken och äter upp. Någon sorts kommunikation måste det av allt att döma varit fråga om, och att sådan kan vara symbolisk har man kommit underfund med genom studier av en grupp där den som vill bli putsad eller uttrycka något i stil med "jag är tänd på dig" kan uttrycka detta genom att hålla ett löv för munnen. Att hålla det för underlivet har de inte kommit på, men så har de ju inte upplevt något syndafall heller ...

*

Tendensen att vara etnocentrisk och se sitt eget folk som måttstocken för normalitet förefaller att vara allmänmänsklig. Nog så talande är att merparten av alla namn som Nord- och Sydamerikas ursprungsfolk har på

sig själva betyder just "folket" eller "människorna" – och att de vita erövrarna inte sällan såg sig själva som de verkliga människorna.

Man påminns om sådana gränsdragningar när man läser Burroughs, tittar på äldre Tarzanfilmer eller läser serierna, vilket ju delvis redan har framkommit. Till saken hör att Burroughs skrev på engelska, där svenskans 'apa' inte motsvaras av *ape*, som syftar på människoapor, utan av *monkey*, som används om markattor och andra svansförsedda apor. Tarzan är därmed egentligen inte apornas utan människoapornas och närmare bestämt manganis son. En människoapa är något väsensskilt från en människa, tänker många av oss. Men för den systematiska zoologen är människan faktiskt en människoapa, en hominid, om än väldigt speciell. Liksom de andra människoaporna och de fossila förmänniskorna hör vi till en och samma familj: Hominidae. Det har faktiskt sagts att schimpanserna och bonoboerna på rent genetiska grunder bör räknas till samma släkte som vi själva. Ändå drar vi s.a.s. gärna en tankens cirkel kring oss som människor och låter de andra människoaporna stå utanför, "djur" som de är.

Hur ser då en mangani på saken? Det första ledet i mangani, *man*, avser det största inom en viss kategori, i detta fall av *gani*, vilket motsvarar engelskans *ape*. Det sammansatta begreppet innebär att vara förmer än andra *gani*. Den egenskapen anser de sig dela med vita och svarta människor, vilka också uppfattas som mangani och särskiljs med orden för 'vit' och 'svart' såsom *tarmangani* och *gomangani*. I grund och botten har mangani därmed innebörden 'människa' eller 'folk', och de där andra med tilläggen *tar* respektive *go* är helt enkelt lite annorlunda. Och gorillor är ännu mer annorlunda. De erkänns visserligen som folk/människor, men istället för *man*- är de *bolgani*, vilket betyder 'markfolk' och syftar på deras sämre klättringsförmåga. Babianerna, *tongani*, räknar de också som folk och *ton* syftar troligen på de nakna purpurfärgade hudpartierna och uppsvällda bakpartierna. Men så anses babianerna också vara de intelligentaste av människoapornas apsläktingar – man kan t.ex. tänka på den berömda babianen "Jack" som på 1880-talet

skötte järnvägssignalerandet på en sydafrikansk järnvägsstation. Apor i övrigt – alltså motsvarigheten till engelskans *monkey* – kallas *manu*. Vad alla dessa primater har gemensamt är att de förstår manganispråket, och Tarzan talar det ofta med sin markattevän Nkima.

Över huvud taget lägger mangani stor vikt vid utseendet när det gäller namn på olika individer. Namnen på praktiskt taget alla individuella mangani som nämns i Burroughs skrifter och som har känd betydelse beskriver något karaktäristiskt, för att inte säga avvikande, i deras utseende, t.ex. 'bruten nos' (*Tublat*), 'svart öra' (*Go-yad*) eller 'stor nacke' (*Zu-tag*). Tarzan får sitt namn av att han ser annorlunda ut med sitt vita skinn, och som barn upplever han en stark känsla av utanförskap. I den första boken om honom finns en scen där han ser sitt eget och en manganikamrats ansikten speglas i vattnet och häpnar över att ha "en sådan löjlig liten mun", "ynkligt små tänder", "liten ynklig näsa" och "inte ens ormarna hade så otäcka ögon som han".

Svaret på frågan om varför han inte är som de andra finner han efter att under en längre tid ha tittat i en ABC-bok som han hittat i sina döda biologiska föräldrars hus. Intelligent som han är, inser han att det finns ett samband mellan bilderna och de små skalbaggsliknande tecken som står under dem, och vid sjutton års ålder lär han sig helt på egen hand att läsa. Boken är på engelska, så han förstår att han är en M-A-N (vilket ju betyder både 'man' och 'människa'), inte en A-P-E ('människoapa').

Vad han däremot inte känner till är förhållandet mellan bokstäver och ljud, så han har ingen möjlighet att säga till de andra att en tarmangani inte är en mangani utan en M-A-N. Därför är det första han meddelar andra människor, medlemmar i en expedition som kommer till hans djungel, vad han kan skriva men inte säga och väl inte ens tänka i ord. Så här skriver han vid ett tillfälle på en lapp som de finner i huset:

THIS IS THE HOUSE OF TARZAN, THE KILLER OF BEASTS AND MANY BLACK MEN. DO NOT HARM THE THINGS THAT ARE TARZAN'S. TARZAN WATCHES. TARZAN OF THE APES.

Dessa enkla och korthuggna men nog så bestämda formuleringar konfronterar Tarzan med några grundläggande skillnader mellan engelska och det språk han själv tänker på. En mangani använder nämligen inte bestämda artiklar, och istället för personliga pronomen används namnet på en individ eller art. Antal anges inte med sifferbenämningar, och pluralisbeteckningar förekommer inte heller. Vad han måste ha tänkt innan han översatte det till tarmangani, de vita människoapornas språk, var följande som jag därefter återger ordagrant på svenska:

Wo wala-ul-Tarzan, korak tor, korak ho-gomangani. Tand-kree wo-ul-Tarzan. Tarzan yato. Tarzan-ul-Mangani.

Detta hydda-tillhörande-Tarzan[Vitskinn], dödare djur, dödare många-svart-stor-människoapa. Inte-skada detta-tillhörande-Tarzan. Tarzan ser. Tarzan-tillhörande-stor-människoapa.

Konversationerna mellan mangani återger Burroughs sällan såsom hela meningar, och i översatt form är de mestadels utformade så att man ska få en uppfattning om innebörden snarare än vad som bokstavligen sades. Med hjälp av de meningar som finns i böckerna och serierna samt orden i det lexikon han själv ställde samman, är det i alla fall möjligt att försöka göra egna översättningar.

I *Jungle Tales of Tarzan* (1917) blir Tarzan t.ex. intresserad av honan Teekas unge (*balu*). "Tarzan ska inte skada Teekas balu", säger han. "Låt mig titta på den." Teeka svarar: "Försvinn, annars dödar jag dig." Tarzan envisas: "Låt mig se den." Teeka säger då: "Försvinn. Nu kommer Taug och han ska se till att du ger dig iväg. Taug kommer att döda dig. Det är Taug's baby." Den konversationen skulle ha kunnat låta så här på mangani:

Tarzan (med vädjande tonfall): *Tarzan tand-kree balu-ul-Teeka* [Tarzan inte-skada unge-tillhörande-Teeka]. *Tarzan yato* [Tarzan se].

Teeka (ilsket): *Unk, kreegah, Teeka bundolo Tarzan* [Gå, se upp, Teeka dödar Tarzan].

Tarzan (återigen vädjande): *Tarzan yato* [Tarzan se].

Teeka (visar bortåt med handen): *Unk. Taug yud. Taug yel, kreegah. Tarzan unk. Kreegah, Taug bundolo Tarzan. Wo balu-ul-Taug.* [Gå. Taug kommer. Taug här, se upp! Tarzan gå. Se upp, Taug dödar Tarzan! Detta unge-tillhörande-Taug.]

Olyckligtvis ger Burroughs böcker inga ledtrådar till hur dessa eller andra manganiord ska uttalas, och de tidiga filmer som bäst följde de litterära förlagorna är inte heller till någon hjälp. I dem gestaltades de stora aporna av människor utstyrda i apdräkter, och de skulle ha kunnat föra dialogen på mangani om det bara inte varit för den förargliga detaljen att de spelades in på stumfilmstiden. Man kan tycka att Burroughs borde ha kunnat instruera ljudfilmernas manusförfattare och regissörer på 30- och 40-talet i hur språket skulle användas, men nu var förhållandet det omvända. De dresserade schimpanser som ersatt sina utklädda föregångare kunde nämligen inte tala alls, och knappast något av de få manganiord som Tarzanaktörerna använde – exempelvis Johnny Weismüllers *ungawa*, som verkade innefatta de flesta kommandon – var hämtat ur Burroughs böcker.

Det enda som i alla år inte brutit språkligt med den mangani man finner i böckerna är Tarzanvrålet, "apstammens vilda och fruktansvärda stridsskri", men det beror uteslutande på att Burroughs inte skrivit exakt hur det lät. I en av min barndoms serier står det "Aaeeeeiiiiioouuu!" i pratbubblan, vilket antagligen var ett försök att återge den mest berömda version som ljudit i biosalongerna: en mix från 1934 av en kamels bölande, en hyenas ylande, en hunds morrande, en jodding samt plinkandet på en fiolsträng.

Själva ordföljden är lyckligtvis mindre dunkel, för den tycks vara den samma som i engelska, särskilt om man får tro de serietecknare som gärna skrev korta meningar av typen "*Rem Tarmangani!*" ('Grip vit-

människoapa!') eller "*Tarzan tand yel*" ('Tarzan inte här'). Som dessa exempel visar kan man dock inte sätta samman meningar på mangani genom att bara översätta ord för ord. Det finns exempelvis inga bestämda artiklar (motsvarande engelskans *the*), och inga ord för att 'ha' eller att 'vara'. Vidare saknas såväl pluraländelser som personliga pronomen.

En mening som 'Jag är stark och har dödat gorillorna med kniv' skulle Tarzan kunna uttrycka så här: *Tarzan zu-vo. B'wang-gash ul Tarzan bundolo ho bolgani*. Direkt översatt blir det 'Tarzan stark. Kniv tillhörande Tarzan döda många gorilla.' Det är ju lika begripligt som den första mening vi skulle översätta, men här finner vi ännu ett bekymmer: i urkunderna saknas ord för åtskilliga ting som mangani säkert talar om, även om deras språk är ordfattigt. Burroughs nämner inget ord för 'kniv', men i och med att Tarzan gör sig mäktig med hjälp av en sådan måste hans stamfränder rimligtvis ha behövt ett ord för den. I manganimeningen ovan blev 'kniv' *b'wang-gash*, vilket är sammansatt av orden för 'hand' och 'huggtand'.

I sin föreställning om människoapors påhittighet ifråga om sammansatta begrepp var Burroughs faktiskt före sin tid. Människoapor som under senare decennier hållits i fångenskap och fått lära sig teckenspråk eller att kommunicera med hjälp av symboler på tavlor har nämligen visat sig kunna kombinera tecknen på ett nyskapande sätt, exempelvis 'dricka' och 'frukt' för att be om en vattenmelon. Vattenmelon, i betydelsen 'dricka-frukt', skulle i manganiversion bli *ud-sopu*.

Med hjälp av lite fantasi går det att själv hitta på sammansatta begrepp som förmodligen skulle vara fullt begripliga för en mangani. Dessa primater är nämligen mycket kreativa när det gäller att sätta ihop orden ur sin begränsade vokabulär till nya begrepp. Deras materiella kultur är förstås ännu mer begränsad, och förutom trädgrenar att slåss med verkar de inte ha några verktyg alls. Men när afrikanernas pilbågar blev ett hot var de tvungna att hitta på ett begrepp, och det blev *ry-balu-den*, sammansatt av orden för 'böjd' och 'trädgren'.

Det finns förresten en mycket enklare väg att gå i många fall än att hitta på nya begrepp. Genom att sätta *tand*, som betyder 'inte', framför ett ord får man ett motsatsbegrepp. *Utor* betyder t.ex. 'rädd' – och därmed blir *tand-utor* 'inte rädd', dvs. 'modig'. Det är en vanlig lösning för människor som med ett starkt begränsat ordförråd ska försöka göra sig förstådda på ett språk i vilket de har liten kännedom. Jag har själv praktiserat den i flera delar av världen. Mitt första söderhavsspråk, tahitiska, har ordet *aita* för 'inte', så vet man att 'bra' heter *maita'i* men inte att 'dålig' är *'ino*, så kan man säga *aita maita'i*, 'inte bra', vilket låter barnsligt i tahitiska öron men är lika begripligt som 'obra'.

Med ett litet manganilexikon i hand, en god portion fantasi, och så länge man tänker på att uttala u som o i 'sol', o som å, och w på engelskans "runda" sätt, så skulle man antagligen kunna göra sig hyfsat förstådd ifall man till äventyrs mötte en mangani. Hur man skulle klara livhanken är förstås en annan fråga, för på det hela taget framstår de stora aporna inte som några mysiga lekkamrater. Men man vet i varje fall att det är dags att lägga benen på ryggen om man hör ett "*Kreegah bundolo!*"

Manganilexikon

Beroende på sammanhanget kan ett och samma ord ofta vara substantiv, verb, adjektiv eller adverb, men det skulle föra för långt att ta upp alla tänkbara betydelser. I ordförklaringarna förkortas mangani: m.

1. Mangani – svenska

a, ljus, dagsljus, belysning.

ab, ung hane, pojke.

abalu, bror (ung hane, mindre version av något, dvs. av föräldrarna; efter *ab-balu*).

abu, knä.

abu tand-nala, knäböja [knä nere (inte upp)].

adu, förlora.

ah, förstärkande suffix (t.ex. i *gree-ah* och *kreegah*).

akut, klok, vishet, ev. metaforiskt syftande på att se genom skogens dunkel [ljus-hål].

Akut, Kloker (m.hane).

ala, resa sig.

amba, falla.

ar, suffix syftande på egenskapen att verkligen kunna en viss sak (se *gomar*, *pandar*).

ara, blix (trol. sammansatt av *aro*, och *a*, dvs. ett ljus som kastas från molnen).

arad, spjut (trol. härlett till *aro* i bemärkelsen något man kastar).

argo, eld (ev. sammansatt av *ara* och *go*, syftande på att blixtnedslag förkolnar något).

argo-ved, vulkan [eldberg].

argus, örn.

aro, skjuta, kasta.

at, svans.

atan, man, hane av *gani*.

b', prefix syftande på att en kroppsdel är förbunden med en annan (t.ex. hand med arm).

bal, guld, guldglänsande, gyllene.

balu, unge, baby, mindre version av något.

balu-den, pinne, trädgren, extremitet [mindre version (av) träd].

band, armbåge.

bar, strid.

bara, hjort.

ben, väldig, storslagen, fantastisk.

bo, platt, kan syfta på marken (kan uttalas med l på slutet).

bolgani, gorilla [markfolk].

bu, han- (som i 'hanleopard', ej som pronomen).

bund, död.

bundolo, döda [dödbrottas].

bur, kall.

busso, fluga.

buto, noshörning.

b'wang, hand [förbunden med armen].

b'yat, huvud [förbundet med ögonen].

b'zan, hår [förbundet med huden].

b'zee, fot [förbunden med benet], äv. fotspår.

Chulk, okänd betydelse (m.hane).

dak, vid yta, fet.

dak-lul, sjö [vid yta + vatten].

dako, tjock (ifråga om tjocklek, ej kroppsstorlek), grov.

dako-zan, kött, uppfattat som det inre av huden [tjock/fet hud].

dan, klippa, sten.

dan-do, sluta, stanna, stå still [klippbeteende, dvs. vara som en klippa].

dan-lul, is [stenvatten].

dan-sopu, nöt [sten(lik) frukt].

dango, hyena (ev. klippsvart, syftande på pälsens utseende).

dano, ben (del av skelett) [stenlik].

den, träd.

do, suffix syftande på att bete sig som eller med hjälp av något (se t.ex. *yato*).

dum-dum, trumma (hos m. av torkad lera); äv. möte, sammankomst.

Dum-Dum, m.hanarnas ceremoniella månskensdans.

duro, flodhäst.

e, var (i fråga om var någon/något är, t.ex. *Tarzan-e?* 'Var är Tarzan?').

eho, mycket.

eho-dan, hård [mycket sten(liknande)].

eho-kut, ihålig [mycket hål].

eho-lul, våt [mycket vatten].

eho-nala, topp [mycket uppe].

el, behaglig.

es, ojämn, sträv.

eta, liten, lite, små.

eta-gogo, viska [lite-prata].

eta-koho, varm [lite-het].

eta-nala, låg i bemärkelsen marknära [lite uppe].

etarad, pil [litet spjut, efter *eta-arad*].

ga, röd.

galul, blod [rödvatten].

gando, vinna, segra.

gani, människoapa (motsv. engelskans *ape*), folk.

gash, bete, tand.

Ga-un, osäker betydelse (m.hane).

Gayat, Rödöga (m.hane).

Gazan, Rödsinn (m.hane).

gimla, krokodil.

go, svart.

Gobu, Svarten (m.hane).

gogo, tala.

Go-lat, Svartnos (m.hane).

Go-lot, Svartansikte (m.hane).

gom, springa.

gomangani, afrikan [svart storfolk].

gomar, gepard [springare, dvs. verkligen kunna springa snabbt].

gom-lul, flod [springande vatten].

gor, morra, frusta, råma, ropa.

gorgo, vattenbuffel [råma-svart].

goro, måne.

Go-yad, Svartöra (m.hane).

Gozan, Svartskinn (m.hane).

gree, gilla, tycka om.

gree-ah, gilla mycket, älska.

gu, mage, buk.

gugu, framsida.

gumado, sjuk, illamående [mage obrukbar].

gund, ledarhane, hövding, härskare, konung.

gund-bar, krig mellan ledare [hövdingastrid].

Gunto, okänd betydelse (m.hane).

guru, fruktansvärd.

histah, orm (*hist* är förmodligen ljudhärmande, förstärkt med *-ah*) [väsa starkt].

ho, många; *hoho*, väldigt många.

hoden, allm. ord för skog, särskilt dess träd [många träd]; jfr *kambo*.

hohotan, generellt ord för stam [väldigt många krigare].

hondo, geting.

horta, vildsvin.

hotan, klan [många krigare].

ho-wala, by [många hyddor].

huh, ja (synonymt med *rak*, men kanske mest såsom ett instämmande hummande).

hul, stjärna.

id, silver.

jabo, sköld.

jar, främmande, underlig.

kagoda, ge upp; beroende på tonfall: 'Ger du dig?' el. 'Jag ger mig!'

kal, mjölk.

Kala, osäker betydelse, har ev. med mjölk att göra (m.hona, Tarzans fostermor).

kalan, kvinna, m.hona.

kalo, ko [mjölkgivare].

kalu, mor (syftar på amningsförmågan; jfr *kal*, *kalo*).

Kama, okänd betydelse (m.hona).

kambo, djungeln inkl. allt i den (*hoden* syftar på all skog, närmast på själva träden).

kando, myra.

Karnath, okänd betydelse (m.hane).

karpo, centrum, mitt.

kas, hoppa.

Kerchak, okänd betydelse (m.hane).

klu, höna.

klu-kal, ägg [hönmjölk, dvs. hönans livgivande produkt].

ko, mäktig.

kob, slå, att skada någon.

koho, het.

kor, gå.

korak, dödare [mäktig sannerligen].

Korak, Dödare (m.namnet på Janes o. Tarzans son Jack).

kordo, dansa [gå-uppträda].

kota, landsköldpadda.

kree, skada, fara (när man talar om den).

kreegah, varningsrop: se upp, fara!

kree-gor, skrika [fara-ropa].

kudu, sol.

kut, hål, håla.

lan, höger.

lana, sticka, stinga.

lano, mygga [stickare, "stick-bete-sig", efter *lana-o*].

lat, nos, näsa, även lukt.

litu, vass, skarp.

lob, sparka.

lot, ansikte.

lu, vild, ilsken.

lufo, sida.

lul, vatten.

lul-kor, simma [vatten-gå].

lus, tunga.

mado, förlamad (syftar på viss kroppslig obrukbarhet).

mal, gul.

Mamka, okänd betydelse (m.hona).

man, stor (syftande på den största inom en kategori).

mangani, 'stor människoapa' [storfolk], även de stora apornas språk.

manu, apa (motsv. engelskans *monkey*).

meeta, regn.

meeta-whuff, moln [regnrök].

mo, kort.

Molak, okänd betydelse (m.hane).

mu, hon- (som i 'honleopard', ej som pronomen).

Mumga, okänd betydelse (m.hona).

Mungo, okänd betydelse (m.hane).

m'wa, blå.

M'walot, Blåansikte (m.hane).

nala, upp, uppe.

ne, and.

neeta, fågel [and-liknande].

Neeta, Fågeln (m.hona).

nene, skalbagge.

nesen, gräshoppa.

Nkima, namnet på en hanmarkatta, okänd betydelse.

no, bäck.

numa, lejonhane (jfr. *sabor*).

Numgo, okänd betydelse (m.hane).

nur, ljuga.

o, suffix, syftar på ett utförande (t.ex. *yato*, använda ögonen, titta) el. vara likt något.

olo, brottas.

om, lång.

omtag, giraff [långhals].

pacco, sebra.

Pagth, okänd betydelse (m.hane).

pal, land, jaktmarker.

pamba, råtta.

pan, mjuk, slapp (ev. även ledsen).

pand, åska.

panda, oväsen, ev. *pandah* [åsklikt].

pandar, högljudd [åskande, att verkligen kunna åska].

pand-balu-den, gevär, revolver [dundrande gren].

pan-lul, gråta [mjuk/ledsen-vatten].

pan-vo, vek, svag [slapp muskel].

pastar, far.

pele, dal.

pisa, *pisah*, fisk.

po, hungrig.

popo, äta [hungrig-hungrig].

por, partner (motsv. engelskans *mate* el. *spouse*).

por-atan, make [partner-man].

por-kalan, hustru [partner-kvinna].

rak, ja, uttrycker bekräftelse (motsv. sannerligen); jfr *huh*.

rala, snara.

ramba, ligga (underförstått äv. vila, sova).

rand, rygg, bakåt, tillbaka.

rea, ord.

rem, fånga, plocka, hämta, gripa.

rep, sant.

ro, blomma.

rota, skratta.

ry, böjd.

ry-balu-den, pilbåge [böjd gren].

sabor, lejonhona (jfr. *numa*).

sato, snäll.

sheeta, leopard, panter.

ska, gam.

skree, vildkatt.

sopu, frukt.

sord, dålig, elak, ond.

ta, hög (motsv. engelskans *tall*).

tag, nacke, hals.

Taglat, Luktande Nacken (m.hane).

tan, krigare.

Tana, osäker betydelse (m.hona).

tand, nej, inte (motsv. o- i exempelvis 'osant').

tanda, mörk [inte ljus].

tandak, tunn [eg. *tand-dak*, inte tjock].

tand-ho, få [inte många].

tandlan, vänster [inte höger].

tand-litu, oskarp, slö [inte vass/skarp].

tand-lul, torr [inte vatten].

tand-nala, ner [inte upp].

tand-panda, tyst, tystnad [inte oväsen].

tand-popo, svälta [inte äta].

tand-utor, modig [inte rädd].

tand-vulp, tom [inte fylld].

tan-klu, tupp [krigarehöna].

tantor, elefant [krigarebest].

ta-pal, kulle [högland].

tar, vit.

tar-bur, snö [vit-kall].

tarmangani, vit människa [vitt storfolk].

Tarzan, Vitskinn.

Taug, osäker betydelse (m.hane).

Teeka, okänd betydelse (m.hona).

Terkoz, okänd betydelse (m.hane).

Thaka, okänd betydelse (både en hona och en hane av m.).

tho, mun, gap, käft.

thub, hjärta.

to, purpur.

tongani, babian [mörkrött/purpurfärgat folk].

Toog, osäker betydelse (m.hane).

tor, best, odjur.

tor-atan, vildmännen i den glömda staden Opar [best(ialiska)män].

Toyat, Purpuröga (m.hane).

tro, rak.

tu, blank, skinande.

tub, bruten.

Tublat, Brutna Nosen (m.hane).

ubor, törstig.

ud, dricka.

ug, botten.

ugh, OK (uttalas trol. som en nöjd grymtning).

ugla, hata.

ul, av, tillhörande (motsv. engelskans *of*).

ungo, schakal.

Ungo, Schakalen (m.hane).

unk, resa, färdas.

unk-nala, klättra [färdas uppe, dvs. i träden].

usha, vind.

ut, majs.

utor, rädd.

van, bra (motsv. engelskans *well*).

vando, bra (motsv. engelskans *good*), äv. tack.

ved, berg.

voo-dum, dans, ev. musik [sjunga-trumma, efter *voo-voo* och *dum-dum*].

voo-voo, sjunga.

vulp, fylld.

wa, grön.

wala, hus, hydda, näste, hem, hemma.

wang, arm.

wappi, antilop.

wa-usha, blad, löv [grön-vind, dvs. något grönt som rör sig i vinden].

whuff, rök.

wo, de/den/det här.

wob, de/den/det där.

yad, öra.

yang, gunga, svinga.

yat, öga.

yato, se, titta [ögonanvändning].

yel, här.

yeland, där.

yo, vän.

yud, komma, följa med.

yut, stängas med horn, hugga någon med kniv el. annat vapen.

yuto, skära.

za, ung hona, flicka.

za-balu, syster [honbarn].

zan, skinn, hud.

zee, ben.

zor, i, in, inne, inuti.

zu, stor.

zu-dak-lul, hav [stort djupt vatten].

zu-gogo, berättelse, berätta [storprata, dvs. själv prata länge].

zugor, ryta, vråla [stormorra].

zu-kut, grotta [stor håla].

zut, ut, ute.

Zu-tag, Stornacke (m.hane).

Zutho, Storkäft (m.hane).

zu-vo, stark, muskulös [stor muskel].

Zu-yad, Storöra (m.hane).

2. Svenska–mangani

afrikan, *gomangani*.

and, *ne*.

ansikte, *lot*.

antilop, *wappi*.

apa, *manu* (mindre apa); se även: babian, folk, gorilla.

arm, *wang*.

armbåge, *band*.

av, tillhörande (motsv. engelskans *of*), *ul*.

babian, *tongani*.

bakåt, *rand*.

behaglig, *el*.

ben, zee (extremitet), *dano* (skelett).

berg, *ved*.

berätta, *zu-gogo*.

best, *tor*.

bete (tand), *gash*.

blad (växtlighet), *wa-usha*.

blank, *tu*.

blixt, *ara*.

blod, *galul*.

blomma, *ro*.

blå, *m'wa*.

botten, *ug*.

bra, *van* (motsv. engelskans *well*), *vando* (motsv. *good*).

bror, *abalu*.

brottas, *olo*.

bruten, *tub*.

by, *ho-wala*.

bäck, *no*.

böjd, *ry*.

centrum (mitt), *kapo*.

dal, *pele*.

dansa, *kordo* (en dans, att dansa), *voo-dum* (sång och dans, musik).

den, *wo* (den här), *wob* (den där).

djungel (inkl. vattendrag, klippor etc.), *kambo*; jfr. skog.

dricka, *ud*.

dålig, *sord*.

där, *yeland*.

död, *bund*; döda, *bundolo*; dödare, *korak*.

eld, *argo*.

elefant, *tantor*.

fader, *pastar*.

falla, *amba*.

fara (risk), *kree*; *kreegah* är varningsrop.

fisk, *pisa*.

flod, *gom-lul*.

flodhäst, *duro*.

fluga, *busso*.

folk (människor och människoapor), *gani*.

fot, äv. fotspår, *b'zee*.

framsida, *gugu*.

frukt, *sopu*.

fruktansvärd, *guru*.

främmande, *jar*.

fyllt, *vulp*.

få (antal), *tand-ho*.

fågel, *neeta*; se även: and, gam, höna, tupp, örn.

fånga, *rem*.

förlamad, *mado*.

förlora, *adu*.

gam, *ska*.

gepard, *gomar*.

geting, *hondo*.

ge upp, *kagoda*.

gevär (äv. revolver), *pand-balu-den*.

gilla, *gree*.

giraff, *omtag*.

gorilla, *bolgani*.

gren, *balu-den*.

grotta, *zu-kut*.

gråta, *pan-lul*.

gräshoppa, *nesen*.

grön, *wa*.

gul, *mal*.

guld, gyllene, *bal*.

gunga, *yang*.

gå, *kor* (gå på benen); *unk*, ge sig av, färdas.

han- (som i 'hanleopard', ej pronomen), *bu*.

hand, *b'wang*.

hane, *atan*; make (någons hane), *por-atan*; ung hane (pojke), *ab*.

hata, *ugla*.

hav, *zu-dak-lul*.

het, *koho*.

hjort, *bara*.

hjärta, *thub*.

hon- (som i 'honleopard', ej pronomen), *mu*.

hona, *kalan*; ung hona (flicka), *za*; hustru (någons hona), *por-kalan*.

hoppa, *kas*.

hugga (med kniv etc., äv. stångas), *yut*.

hungrig, *po*.

hus, hydda, *wala*.

huvud, *b'yat*.

hyena, *dango*.

hål, håla, *kut*.

hår, *b'zan*.

hård, *eho-dan*.

här, *yel*.

hög (längd), *ta*.

höger, *lan*.

högljudd, *pandar*.

höna, *klu*.

hövding (ledarhane), *gund*.

i, in, inne, inuti, *zor*.

ihålig, *eho-kut*.

inte, *tand*.

is, *dan-lul*.

ja, *rak*; *huh* är ett instämmande hummande; *ugh*, OK.

kall, *bur*.

kasta, *aro*.

klan, *hotan*.

klippa (sten), *dan*.

klok, *akut*.

klättra, *unk-nala*.

knä, *abu*; knäböja, *abu tand-nala*.

ko, *kalo*.

komma, *yud*.

kort, *mo*.

krigare, *tan*.

krokodil, *gimla*.

kulle, *ta-pal*.

kött, *dako-zan*.

land (jaktmarker), *pal*.

lejon, generellt ord saknas; *numa* är hane, *sabor* hona.

leopard, *sheeta*.

ligga, *ramba*.

liten, lite, *eta*.

ljuga, *nur*.

ljus, *a*.

lukt, *lat*.

låg (marknära), *eta-nala*.

lång, *om*; reslig, *ta*.

mage (buk), *gu*.

majs, *ut*.

mjuk, *pan*.

mjök, *kal*.

modig, *tand-utor*.

moln, *meeta-whuff*.

mor, *kalu*.

morra, *gor*.

mun, *tho*.

mycket, *eho*.

mygga, *lano*.

myra, *kando*.

måne, *goro*.

många, *ho*; väldigt många, *hoho*.

mäktig, *ko*.

mörk, *tanda*.

nacke, *tag*.

nej, *tand*.

ner, *tand-nala*.

nos, näsa, *lat*.

noshörning, *buto*.

nöt, *dan-sopu*.

ojämn, *es*.

ord, *rea*.

orm, *histah*.

oväsen, *panda*.

panter, *sheeta*.

partner (någons hona/hane), *por*.

pil, *etarad*; pilbåge, *ry-balu-den*.

platt, *bo*.

purpur, *to*.

rak, *tro*.

regn, *meeta*.

resa sig, *ala*.

rumpa, *ug*.

rygg, *rand*.

ryta, *zugor*.

rätta, *pamba*.

rädd, *utor*.

röd, *ga*.

rök, *whuff*.

sammankomst, *dum-dum*.

sant, *rep*.

schakal, *ungo*.

se, *yato*.

sebra, *pacco*.

segra, *gando*.

sida, *lufo*.

silver, *id*.

simma, *lul-kor*.

sjuk, *gumado*.

sjunga, *voo-voo*.

sjö, *dak-lul*.

skada, *kree*.

skalbagge, *nene*.

skinn, *zan*.

skog, *hoden* (jfr *kambo*).

skratta, *rota*.

skrika, *kree-gor*.

skära (med kniv), *yuto*.

sköld, *jabo*.

sköldpadda, *kota*.

sluta (stanna), *dan-do*.

slå, *kob*.

slö (oskarp), *tand-litu*.

snara, *rala*.

snäll, *sato*.

snö, *tar-bur*.

sol, *kudu*.

sparka, *lob*.

spjut, *arad*.

springa, *gom*.

stam (grupp), *hohotan*.

stark (muskulös), *zu-vo*.

sticka, stinga, *lana*.

stjärna, *hul*.

stor, *man* (störst inom en viss kategori), *zu* (individuell storlek), *dak* (vid yta).

strid, *bar*.

stångas, *yut*.

svag, *pan-vo*.

svans, *at*.

svart, *go*.

svälta, *tand-popo*.

syster, *za-balu*.

tala, *gogo*.

tand, *gash*.

tjock (om tjocklek, ej kroppsstorlek), *dako*.

tom, *tand-vulp*.

topp, *eho-nala*.

torr, *tand-lul*.

trumma, *dum-dum*.

träd, *den*.

tunn, *tandak*.

tunga, *lus*.

tupp, *tan-klu*.

tyst, *tand-panda*.

törstig, *ubor*.

underlig, *jar*.

unge, *balu*.

upp, uppe, *nala*.

ut, ute, *zut*.

var (läge), *e*.

varm, *eta-koho*.

vass, *litu*.

vatten, *lul*.

vattenbuffel, *gorgo*.

vild, *lu*.

vildkatt, *skree*.

vildman (från Opar), *tor-atan*.

vind, *usha*.

viska, *eta-gogo*.

vit, *tar*; vit människa, *tarmangani*.

vulkan, *argo-ved*.

vårtsvin, *horta*.

våt, *eho-lul*.

väldig, *ben*.

vän, *yo*.

vänster, *tandlan*.

åska, *pand*.

ägg, *klu-kal*.

älska (gilla mycket), *gree-ah*.

äta, *popo*.

öga, *yat*.

öra, *yad*.

örn, *argus*.

Litteratur

Den som vill veta mer om Tarzan och mangani kan lämpligen börja med att läsa Burroughs egna böcker, särskilt *Tarzan, apornas son* (som finns i flera svenska upplagor). Två standardverk i ämnet är Scott Tracy Triffin, *Tarzan: The Centennial Celebration* (2012) och David Lemmo, *Tarzan: Jungle King of Popular Fiction* (2016). De tecknade seriernas mangani ges bra exempel på i *Stora Tarzan-boken* 1–5 (1971–75).

En fiktiv biografi om Tarzan är Philip José Farmer, *Tarzan Alive: A Definitive Biography of Lord Greystoke* (2006). Burroughs eget liv skildras bl.a. i Richard A. Lupoff, *Master of Adventure: The Worlds of Edgar Rice Burroughs* (2005) och Robert W. Fenton, *Edgar Rice Burroughs and Tarzan* (2010). En mycket läsvärd essä om Tarzan ingår i Ronny Ambjörnsson, *Mansmyter* (1990 och flera senare uppl.).

Filmerna behandlas i Gabe Essoe, *Tarzan of the Movies* (1973) och Scott Tracy Griffin, *Tarzan on Film* (2016). Till det mest roande som skrivits om den genren hör schimpansen Cheetas memoarer (!), *Cheeta: Mitt liv* (2009, i pocket under titeln *Me Cheeta* 2010). En filmtolkning med inriktning på genusaspekter är Barbara Creed, 'Me Jane: You Tarzan! A Case of Mistaken Identity in Paradise' i *Continuum: The Australian Journal of Media & Culture*, Vol. 1, No. 1 (1987).

De huvudsakliga källor jag begagnat för lexikonet är Edgar Rice Burroughs, *Tarzan Clans of America – Official Guide* (1939), *Stora Tarzan-boken* 2 (1972) och Peter Coogan (2004), "English-Mangani/Mangani-English Dictionary" <www.pjfarmer.com/worldnewton/Mangani.pdf>.

Kognition hos apor och människoapor behandlas bl.a. i Peter Gärdenfors, *Hur Homo blev sapiens* (2002); Dorothy L. Cheney och Robert M. Seyfarth, *How Monkeys See the World* (1990) och d.s., *The Primate Mind in Myth and Legend* (2008) samt Pär Segerdahl, William Fields och Sue Savage-Rumbaugh, *Kanzi's Primal Language* (2005).

Denna text är en något uppdaterad version av ett manuskript som starkt förkortat publicerades i *Språktidningen*, nov. 2012. En del annat om Tarzan och synen på människoapor har jag diskuterat ur idéhistoriskt perspektiv i *Den omöjliga kedjan* (2009).

Thomas Malm är biolog, socialantropolog o. professor i humanekologi, Lunds universitet.